

Debreceni Református Hittudományi Egyetem

Ledán M. István

**Az öngyilkosság és a taedium vitae reprezentációi
a mediterrán világban, az Újszövetségben
és a korai kereszténységben**

Habilitációs dolgozat tézislevele

Debrecen

2025

A KUTATÁS TÁRGYA

Kutatásunk nem szociológiai vagy filozófiai jellegű. És elsősorban nem is klasszika-filológiai vagy kultúrtörténeti indíttatásból született. Adódik a kérdés, hogy egy újszövetséges teológus miért kezdi el kutatni az öngyilkosság témáját, mely voltaképpen a rendszeres teológia vagy a pasztorálpaszichológia hatáskörébe tartozna? Felvetődhetett volna számomra az öngyilkosság kérdése tisztán pasztorális szempontból is. Lelkészi szolgálatom egyik állomásán (Érköbölkút, Románia) hosszú évtizedek óta komoly probléma az öngyilkosság. Évente egy-két öngyilkossági eset szokott előfordulni. Az öngyilkosságok oka rendszerint a szerelmi csalódás, a diszfunkcionális család, és az ebből fakadó nehézségek, a visszafordíthatatlan betegség, valamint az időskori magány. Kamaszok, fiatal felnőttek, középkorúak és idősek egyaránt érintettek. Tagadhatatlan, hogy – akár öntudatlanul is – az Érköbölkúton eltöltött évek befolyásolhatták a témaválasztást. Alapvetően mégis a görög és latin sírfeliratok tanulmányozása adta az impulzust a kutatáshoz. Több olyan görög és latin sírszöveggel találkozhattam, melyekben az öngyilkosság kérdése különbözőképpen van reprezentálva. Engem pedig elkezdett érdekelni ezeknek az „öngyilkos sírfeliratoknak” a háttere, kontextusa, azaz a mediterrán világ (és ezen belül kimondottan a görög és római kultúra). Aztán kíváncsi lettem arra, hogy vannak-e az öngyilkosság reprezentációit illetően átfedések az Ószövetség világa és a görög világ között, ahogyan arra is, hogy a hellenizmus-kori és későbbi zsidó irodalom, az Újszövetség, illetve a korakeresztény szövegek az öngyilkosság kérdésében miként illeszkednek (illeszkednek-e egyáltalán) a görög(-római) világba. Van-e az öngyilkosságot illetően sajátosan bibliai, zsidó vagy keresztény viszonyulás? Jelen kutatásnak tehát ez a fókusza. Az öngyilkosság reprezentációit vizsgálom a görög, római, zsidó irodalmi forrásokban, az Újszövetségben, illetve az apostoli-és patrisztikus kor irodalmában.

A KUTATÁS MÓDSZERE

Émile Durkheim meghatározására (miszerint *„az öngyilkosság kifejezés minden olyan halálesetre vonatkozik, amely közvetlenül vagy közvetve az áldozat saját pozitív vagy negatív cselekedete eredményeként következett be, és amelynek következményeit az áldozat előre látta*), valamint az ókori forrásokra alapozva nem csupán az ún. közönséges öngyilkosság, hanem a másokért történő áldozat, illetve a mártírium kérdését is vizsgálni fogjuk. Továbbá bevonjuk a

kutatásunkba a *taedium vitae* (életundor, halálvágy) kérdését is, mely az Újszövetség és korakeresztény irodalom vonatkozásában lesz különösen is érdekes és releváns probléma. Felvetődhet a kérdés, hogy nem lenne-e helyénvalóbb – tekintve, hogy a másokért való áldozat, illetve a mártírium kérdését is tárgyaljuk – a semlegesebb „önkéntes halál” fogalmat használni? Az *öngyilkosság* valóban túl nyers és brutális az önfeláldozás vagy mártírium jelölésére. Viszont az *önkezű halál* meg túl enyhe kifejezés lenne a közönséges és egoisztikus öngyilkossággal kapcsolatban. Bármennyire is terhelt kifejezés az *öngyilkosság*, a releváns kérdés az, hogy nemes vagy gyáva indítékokból követik-e el. Ennek függvényében beszélhetünk (vagy legalábbis ennek függvényében beszélnek az ókori irodalmi források) legitim vagy illegitim öngyilkosságról. Maradunk tehát az *öngyilkosság* kifejezésénél, ennek szinonimájaként használjuk az *önkéntes/önkezű halált*, ám olykor, ha helyénvalóbbnak érezzük, inkább az *önkéntes halál* jelzős szerkezetet fogjuk használni.

Öngyilkossággal kapcsolatos görög, latin, ószövetségi, kánonon kívüli zsidó irodalmi, újszövetségi, valamint korakeresztény szövegeket fogunk megvizsgálni abból a szempontból, hogy azok miként reprezentálják az öngyilkosságot, illetve miként viszonyulnak az öngyilkosság kérdéséhez.

Elsőként a görög, majd azt követően a római világ öngyilkossággal kapcsolatos viszonyulásait mutatjuk be, mégpedig műfaji bontásban, azaz arra kérdezünk rá, hogy miként reprezentálták az öngyilkosságot a mítoszok, a drámák, a filozófia, retorikai irodalom, a történeti művek, illetve a „szépirodalom” (regények, dialógusok, költészet)? Felfedezhető-e esetleg valamilyen „közös nevező” az egyes műfajokon belül? A görög és római világ esetében külön foglalkozunk a görög, illetve a latin sírfeliratokkal, ezen belül külön a „valódi” és külön az irodalmi sírfeliratokkal. Dolgozatunk igazi nívója ez. Egy-két „öngyilkos-sírfeliratról” ugyan születnek tanulmányok, ám ilyen terjedelemben, több tucat „valódi” és irodalmi sírfelirat bevonásával, eddig még senki nem dolgozta fel a szepulkrális irodalmat az öngyilkosság reprezentációit elemezve. A zsidóság öngyilkossággal kapcsolatos nézetei négy fejezetben kerülnek bemutatásra: 1) az Ószövetség, 2) a hellenizmus kori zsidó irodalom, 3) a római kori zsidó irodalom, illetve 4) a rabbinikus irodalom releváns szövegeit vetjük alá egy részletes elemzésnek. Végül pedig újszövetségi szövegekkel fogunk foglalkozni, nevesen Júdás öngyilkosságával, Pállal kapcsolatban a *taedium vitae* (halálvágy) kérdésével, de kitérünk a filippi-i börtönőr sajátos esetére, és röviden megvizsgáljuk Jézus és az önkéntes halál

problémakörét is. Ebben a fejezetben kap helyet egy rövidebb kitekintés a korakeresztény irodalomra. Ignatiosz leveleire, a mártír-aktákra, valamint Alexandriai Kelemen, Órigenész, Tertullianus, és Augustinus írásaira fogunk fókuszálni. Kutatásunkat egy kiértékeléssel zárjuk, melyben igyekszünk megfogalmazni, hogy hol vannak (ha vannak) átfedések a görög-római világ és a zsidóság, valamint a kereszténység között, illetve, hogy a második templom zsidósága és a kereszténység az öngyilkosság/önkéntes halál megítélésének kérdésében hol illeszkedik a görög-római kontextusba, és mely vonatkozásokban lóg ki belőle.

A KUTATÁS EREDMÉNYEINEK ÖSSZEFOGLALÁSA

Hat pontban foglaljuk össze kutatásunk eredményeit.

1. *Öngyilkosság a görög világban.* Dolgozatunk első fejezetében arra kerestük a választ, hogy miként reprezentálják az öngyilkosságot a mítoszok, a drámák, a filozófia, retorikai irodalom, a történeti művek, a biográfiák, az ókorigörög „szépirodalom” (regények, dialógusok), illetve a képzőművészeti alkotások. **A mitológiai anyagban** a leginkább szembeűnő az öngyilkosságok nemszpecifikussága. A nők többnyire szerelmi bánatból, gyászból, illetve szégyenből követtek el öngyilkosságot, míg a férfiaknál az ok a gyász, a harag, az örület, illetve az önfeláldozás. A nemi differenciák az öngyilkosság elűvetésének módjában is megmutatkoznak. A nők az esetek többségében önakasztással végeznek magukkal, míg a férfiak a mélybe vagy kútba ugranak. A mítoszokban nem érzékelünk semmiféle – akár pozitív, akár negatív – viszonyulást az öngyilkossághoz. **A drámai irodalomban** azt láttuk, hogy az öngyilkosságok oka lehet a gyász, a harag, a szégyen vagy az altruizmus. A gyász vagy szégyen egyaránt lehet férfiak és nők öngyilkosságának az oka. Az önfeláldozás (közösségért vagy családért), a drámákban legalábbis, minden jel szerint női feladat. Ami az öngyilkosság módozatait illeti, a nők inkább a köteleű választják, a férfiak pedig karddal végeznek magukkal. **A filozófiai művek, illetve a különféle iskolák** az öngyilkosság különböző mértékű legitimációját kínálják. A különféle iskolák csupán abban értettek egyet, hogy létezhet legitim ok az öngyilkosságra, abban viszont már különbségek vannak közöttük, hogy ki milyen ok(ka)t tartott elfogadhatónak. Ezek az engedmények egyúttal azt is jelzik, hogy a legtöbb filozófus és filozófiai iskola önmagában nem tartotta helyénvalónak az öngyilkosságot, és különböző ellene szóló érveket fogalmaztak meg. Ugyanakkor észre kell vennünk, hogy az egyes filozófusok öngyilkossággal kapcsolatos szövegei nem egészen következetesek a kérdést illetően. **A retorikai művekben** érzékelhető egy különös elmozdulás,

ahogyan a klasszikus kortól haladunk a császárkor felé, nevesen az, hogy az öngyilkosságot egyre kritikusabban kezdik el szemlélni. **Az életrajzok és földrajzi művek** szerzőinek nagy része nem beszél elítélően az öngyilkosságról, legfennebb érezhető viszolygással annak bizonyos módjairól. Néhány elbeszélésből az derül ki, hogy valamiféle kapcsolat van az öngyilkosság módja és az elkövető korábbi cselekedetei között. A bemutatott anyagból arra is fény derül, hogy esetenként (és régióként) *post mortem* miként szankcionálták az öngyilkosságot. Ezek a szankciók részben a rituális tisztulással függhetnek össze, de részben arra is szolgálhattak, hogy a potenciális öngyilkosokat elrettentsék tettük elkövetésétől. **A regények és más szépirodalmi művek** öngyilkossági jeleneteiben a leginkább az tűnik fel, hogy a szereplők kétségbeesett helyzetben, gyászban, szerelmi bánatban vagy csalódottságban mennyire magától értetődően tervezik vagy kísérelik meg az öngyilkosságot. A regények öngyilkos-jelenetei arról tanúskodnak, hogy az 1.–3. században az öngyilkosság leggyakoribb oka a szerelem miatti reményvesztettség, kétségbeesés, bánat és gyász voltak, valamint arról is, hogy az átlagember ezeket tartotta a „legtermészetesebb” indítékoknak az öngyilkosságra. **Az öngyilkosság képi megjelenítései** a regényekhez hasonlóan jelzik, hogy a 2.–3. században az öngyilkosság leggyakoribb és ugyanakkor leginkább elfogadott (olykor egyenesen csodált) indítéka a szerelemhez köthető.

Azon a roppant nagy időskálán, melyen a rendelkezésünkre álló forrásanyag elhelyezkedik, észlelhető egyfajta elmozdulás az öngyilkosság megítélésének a kérdésében. Úgy tűnik, hogy legalábbis az értelmiségiek körében, a Kr. u. 2. századtól kezdődően felfedezhető valamiféle elemi viszolygás az öngyilkosságot illetően. Egyre inkább az ön-és embergyűlölettel, az emberi természet romlottságával, és a tébollyal hozzák összefüggésbe.

2. Ógörög sírfeliratok. Meglehetősen kevés „**valódi**“ **sírfelirat** tematizálja az öngyilkosságot. Az öngyilkosság egy eléggé elhallgatott, ha nem éppen agyonhallgatott téma az ógörög sírfeliratokon. Feltűnő, hogy a sírszövegek szinte egyáltalán nem beszélnek az öngyilkosság módjáról. Az öngyilkosság megítélésének tekintetében négyféle viszonyulást figyelhetünk meg: 1) Semleges viszonyulás, 2) Neheztelés. 3) Értetlenség. Zavarodottság, 4) Csodálat. **Az irodalmi sírfeliratok** – szemben a „**valódiakkal**” – csaknem mindig megemlítik az öngyilkosság okát, illetve módját. Ami az okokat illeti, a nők általában a túlzott gyász miatt lesznek öngyilkosok, a férfiak pedig többnyire *virtus*-ból vagy filozófiai megfontolásokból lesznek öngyilkosok.

Megfigyelhető, hogy az irodalmi epigrammákban lényegi kapcsolat van az öngyilkosság okai és módjai között. A gyász vagy valamilyen jellembeli fogyatékoság miatt (zsugoriság, megszégyenüléstől való félelem) elkövetett öngyilkosságnak például szokásos módja az önakasztás. Az ilyen öngyilkosságot az epigrammaköltők gúnnyal, lenézéssel és megvetéssel ábrázolják.

3. *Öngyilkosság római módra.* Az áttekinthetőség, mind pedig a műfaji sajátosságok miatt külön tárgyaltuk a filozófiai és filozófiai jellegű műveket (ezen belül a különféle görög filozófiai iskolához köthető szerzőket) a „szépirodalmi” alkotásoktól; az utóbbiakat ugyancsak műfaji bontásban mutattuk be. **A filozófiai művek** vonatkozásában, három római szerző műveit vizsgáltuk. Mindhárman görög filozófiai iskolához köthetők: Cicero az Akadémiához, Lucretius az epikureizmushoz, Seneca pedig a sztoicizmushoz. Mindhárom szerzőnél (és különösen Cicerónál, Senecánál, illetve az epikureista felfogás bemutatásánál) érzékelnünk kellett, hogy az öngyilkosságot az emberi szabadság kontextusába helyezik. Valójában nem magát az öngyilkosságot helyezik piedesztálra (azzal, hogy menedéknek, vigasznak, kiútnak stb. nevezik), hanem a szabadságot. Tíz Senecának tulajdonított **dráma** közül hármat vizsgáltunk meg tüzetesebben. Mindhárom igen érdekesen árnyalja az öngyilkosság kérdését. A **komédiákban** arra látunk példát, hogy a szerző humorral küzd az öngyilkosság ellen. Mintegy nevetségessé téve az öngyilkosságot, egyúttal vállalhatatlanná is teszi azt. **A latin (szerelmi) költészetben** igen gyakori az öngyilkosság ábrázolása, ám feltűnő módon csupán mitológiai öngyilkosságok kerülnek elbeszélésre. A költők, bármennyire is elhatalmasodjon rajtuk a szerelmi örület, nem követik mitológiai hőseik példáját. **A római történetírók** műveiben leírt öngyilkos esetek jó hányadát az ún. kikényszerített vagy politikai öngyilkosságok teszik ki. Az ilyen eseteket a szerző érezhetően egyfajta mártíriumként, „ellenzéki tettként” mutatja be, annak ellenére, hogy az ilyen öngyilkosság nem szabad akaratból történt. A kínok között kiszenvető, utolsó perceiben is filozofáló, vagy a hidegvérű, a halállal szemközt integritását megőrző öngyilkost példának, az állhatatosság, a bátorság példájának (exemplum) tekintették.

Észre kell vennünk, hogy a latin irodalmi források egyrészt sokkal „intenzívebben” foglalkoznak az öngyilkosság kérdésével, mint a görög irodalom, másrészt, ha egy idővonalra helyezük a tárgyalt műveket, nem észleljük (miként a görögök esetében), hogy egyre negatívabban ítélnék meg az öngyilkosságot.

4. *Latin sírfeliratok.* A *taedium vitae* motívumának gyakoriságából arra következtethetnénk, hogy a latin szepulkrális irodalomban igen sok öngyilkossági esettel találkozunk. Ám korántsem ez a helyzet. Kevés sírfelirat beszél az öngyilkosságról. Az öngyilkosság megítélésének tekintetében ötféle viszonyulásra következtethetünk: 1) *Elfogadó, belenyugvó, felmentő viszonyulás*, 2) *Neheztelés*, 3) *Filozofikus viszonyulás*, 4) *Heroizálás*, 5) *Az öngyilkosság mint büntetés*. Mivel a latin epigrammairódalom távról sem olyan gazdag, mint a görög, arra volt lehetőségünk, hogy megvizsgáljuk Martialis néhány olyan epigrammáját, melyekben a szerző az öngyilkosságot tematizálja. Azt vehettük észre, hogy míg Martialis a „történelmi” öngyilkosságokat hagyományos római szemszögből mutatja be, addig a kortársak öngyilkosságát mondhatni „deheroizálja”. Ez utóbbiakat Martialis nevetséges, szánalmas esetekként ábrázolja.

5. *Öngyilkosság a zsidóságban.* Ebben a fejezetben az Ószövetségen kívül, a kánonon kívüli (hellenizmus- és császárkori) zsidó irodalmat, illetve a rabbinikus szövegeket vizsgáltuk. A hat **ószövetségi** öngyilkos-beszámoló görög-római történetekre emlékeztet, ilyenként pedig afféle „nemzetközi” történetek. A hős öngyilkosságot követ el a becsület megőrzése, a szégyen elkerülése, a bosszú végett, vagy arcvesztés miatt. Noha az elbeszélők a legtöbb esetben kommentárt fűznek egy-egy öngyilkos esethez, és hőseik tragikus végében az isteni büntetést vagy igazságszolgáltatást látják működésbe lépni, azaz a legtöbb öngyilkos-elbeszélésnek erkölcsi tanulsága van, *magukból* a történetekből nem olvasható ki, hogy Ószövetség egyértelműen és világosan elítélné az öngyilkosságot. **A hellenisztikus kor zsidó irodalmában** az öngyilkosságokra, az ószövetségi beszámolók kontextusához hasonlóan, háborús helyzetekben kerül sor. Az öngyilkosságok kényszer alatt történnek, megintcsak hasonlóan az ószövetségi esetekhez, ám a tét elsősorban nem a szégyen vagy a gyalázat elkerülése, hanem a törvényhez, a zsidó identitáshoz való hűség. Az öngyilkosságok elsődleges oka vallási (*devotio*, *fides*). Ezért aztán a szerzők minden egyes esetben a legnagyobb elismerés hangján számolnak be az öngyilkos esetekről. **Josephus** műveit olvasva (*Zsidó háború*, *Zsidók története*) feltűnő, hogy míg a zsidó történelem öngyilkos hősei csodálatra méltóak, addig a zsidó háború öngyilkosai, akik hasonló okokból és hasonló körülmények között követtek el öngyilkosságot, mint ószövetségi vagy „intertestamentális” példaképeik, lázadók, örültek, és Isten elleni bűnt követnek el tettükkel. Ez az ambivalencia azzal magyarázható, hogy Josephus zsidóként (egykori szabadsághősként), a Flaviusok klienseként egyszerűen nem védhette a zsidó ügyet, így a Róma

ellen harcolókat sem ábrázolhatta hősként. Josephusnak egyszerre kellett szolgálnia a zsidóknak és a rómaiaknak (ami gyakorlatilag képtelenség). Nem zárható ki, hogy Josephus valójában akkor vall színt az öngyilkosság kérdésében, amikor a zsidó történelem öngyilkos hőseiről beszél. **Philónál** az öngyilkosság kérdése a szabadság, az erény, a hagyományokhoz (a Tórához) való ragaszkodás kontextusában merül fel. A szerző szerint kényszerhelyzetekben, amikor az élet az elszenvedett gyalázat miatt csak megutálni lehet, elfogadható, sőt kötelesség lehet az öngyilkosság. **A rabbinikus hagyomány** az öngyilkosság kérdésével – egyébként nem túl gyakran – egyrészt szisztematikusan, törvényi (és kazuisztikus) rendelkezésekben, másrészt pedig anekdotikus történetekben foglalkozik. A törvényi rendelkezésekből nyilvánvaló, hogy a rabbinikus hagyomány elítéli az öngyilkosságot. Az anekdotikus történetek nem arra koncentrálnak, hogy mikor *lehetséges, megengedett*, hogy valaki elvegye a saját életét, hanem arra, hogy mikor *kell*. Amikor a zsidó embert házasságtörésre, gyilkosságra, bálványimádásra, a Tóra iránti hűtlenségre kényszerítik, elvárható tőle, hogy az élet helyett a halált válassza. Az anekdotikus történetek az eljövendő életre koncentrálnak, ami olyan nagy érték, hogy annak érdekében dicséretes, ha az ember önként távozik a földi életéről.

6. *Öngyilkosság az Újszövetségben és a kereszténység első évszázadaiban.* Elsőként **Júdás** öngyilkosságának elbeszélését vizsgáltuk meg, melyben nem érezni semmiféle negatív értékítéletet az evangélista részéről Júdás önakasztásával kapcsolatban, ám az nyilvánvaló, hogy Júdás alakjában Máté a bukott tanítvány szomorú és elkerülhetetlen sorsát szándékozott bemutatni. Röviden foglalkoztunk az Újszövetség egyetlen olyan beszámolójával is, mely egy nem realizált öngyilkosságról tudósít (ApCsel 16, 27–28). **A filippi-i börtönőr** öngyilkos kísérlete teljesen beleillik a görög-római értékrendbe, mely szégyennek tartotta a kötelesség elmúlását, illetve a becsületet megmentéseként értékelte az ilyen esetekben elkövetett öngyilkosságot. Hosszabban foglalkoztunk **Pál** vonatkozásában a *taedium vitae* kérdésével, illetve a Fil 1, 21–24 kapcsán megfogalmazott droge-i tézissel, miszerint az apostol itt megfontolná az öngyilkosságot legitim opcióként önmagára, és esetleg a keresztény hittestvéreire nézve is. Mi, hosszas mérlegelés után, Pál gondolatait a görög-római (és főleg a zsidó, vö. még Jób 3, 11–26) *taedium vitae* kontextusába helyeztük, és nem (miként Droge) az első századi római öngyilkos-kultusz felől értelmeztük. **Jézus** és az önkéntes halál összefüggésében foglalkoztunk azzal a problémával, hogy az evangéliumok Jézus halálát

némileg ambivalens módon beszélnek el. Egyrészt hangsúlyozzák, hogy Jézust a római hatóság végeztette ki, másrészt azt sugallják (a szinoptikusok) vagy egyenesen azt állítják (János), hogy Jézus önként vállalta a halált. Láthattuk azt is, hogy Jézus halálának önkéntes voltát (tehát azt a tényt, hogy senki és semmi által nem kényszerítve halt meg) az egyházatyák is fontosnak tartották hangsúlyozni. **Az apostoli-és egyházatyák korának irodalmából**, illetve a mártíráktól az a kép rajzolódott ki, hogy a mártírium minden esetben önkéntes, akkor is, ha hatósági kényszer eredménye, mivel a mártír, hitehagyás árán, dönthetne az életben maradás mellett. A mártíráktól, Órigenész és Tertullianus a csodálat hangján beszélnek azokról a vértanúkról is, akik voltaképpen kiprovokálták a mártíriumot, és mindenféle kényszer nélkül, önként siettek a vértanúság elébe. Ennek ellenére, Polikárptól kezdve, több teológus is igyekszik különbséget tenni a valódi és hamis mártírium, illetve a mártírium és öngyilkosság között (Alexandriai Kelemen, Ágoston). Ágoston az első keresztény teológus (és az első olyan gondolkodó), aki minden kiskaput bezár, és kijelenti, hogy az önkéntes halál minden esetben bűnnek számít. Mártíriumra csupán a múltban volt szükség.

TÉZISEK

1. Az antik görög kultúrában nincs egységes szemlélet az öngyilkosság kérdésében. Az egyes műfajokon belül (mitológia, filozófiai művek, drámairodalom stb.) azonban érzékelhető valamiféle mintázat. A filozófiai művekben például azt látjuk, hogy míg a legtöbb filozófus (és a legtöbb filozófiai iskola) önmagában ugyan nem tartja helyénvalónak az öngyilkosságot, elismeri, hogy létezhet legitim indíték a tette. Ugyanakkor feltűnő, hogy az értelmiségiek körében, a Kr. u. 2. századtól kezdődően felfedezhető valamiféle elemi viszolygás az öngyilkosságot illetően. Egyre inkább az ön- és embergyűlölettel, az emberi természet romlottságával, és a tébollyal hozzák összefüggésbe (Plutarkhosz, Dión Khrüszosztomosz, Pauszaniász).
2. A („valódi”, síremlékeken olvasható) görög sírfeliratokon az öngyilkosság egy eléggé elhallgatott, ha nem éppen agyonhallgatott téma. Az öngyilkossági esetek többségét a hozzátartozók nem kívánták megjeleníteni a síremléken. A bemutatott sírfeliratok ritka

kivételnek számítanak. A sírfeliratokból az kép látszik kirajzolódni, hogy a „közgondolkodás” az öngyilkosságot – a ritka eseteket leszámítva – általában gyávaságnak, megfutamodásnak, ha úgy tetszik, antiszociális tettetnek tartotta. Ez lehet a magyarázata annak, hogy az ógörög sírfeliratok jobbára hallgatnak az öngyilkosságról. Ez a hallgatás pedig beszédesebb annál, mint amit a tucatnyi bemutatott sírfeliratból az öngyilkosság megítélésének kérdésében kiolvashatunk.

3. A görög irodalmi sírfeliratok legszembevetőbb sajátossága, hogy lényegi kapcsolat van az öngyilkosság okai és módjai között. A férfiak szinte kivétel nélkül karddal végeznek magukkal, a nők viszont általában önakasztással. Ami az okokat illeti, a nők általában a túlzott gyász miatt, a férfiak pedig többnyire *virtus*-ból vagy filozófiai megfontolásokból lesznek öngyilkosok. Amennyiben férfiak esetében az okok „férfiatlanok” (zsugoriság, anyagiasság, a megszégyenüléstől való félelem), az öngyilkosság módja is az (önakasztás). Az ilyen eseteket az epigrammaszerzők fekete humorral, gyilkos gúnnyal beszélik el.
4. A latin irodalmi források egyrészt sokkal „intenzívebben” foglalkoznak az öngyilkosság kérdésével, mint a görög irodalom, másrészt, ha egy idővonalra helyezzük a tárgyalt műveket, nem észleljük (miként a görögök esetében), hogy egyre negatívabban ítélnék meg az öngyilkosságot. A római filozófusok az öngyilkosságot az emberi szabadság kontextusába helyezik. Valójában nem magát az öngyilkosságot helyezik piedesztálra (azzal, hogy menedéknek, vigasznak, kiútnak stb. nevezik), hanem sokkal inkább a szabadságot. A római történetírók pedig az ún. kikényszerített vagy politikai öngyilkosságot/önkéntes halált (*mors voluntaria*) egyfajta mártíriumként, „ellenzéki tetteként” mutatják be, annak ellenére, hogy az ilyen öngyilkosság nem szabad akaratból történt. A kínok között kiszenvető, utolsó perceiben is filozofáló, vagy a hidegvérű, a halállal szemközt integritását megőrző öngyilkost példának, az állhatatosság, a bátorság példájának (*exemplum*) tekintették. Egészen különös reprezentációval találkozunk viszont a komédiákban, melyekben arra látunk példát, hogy a szerző humorral küzd az

öngyilkosság ellen. Mintegy nevetségessé téve az öngyilkosságot, egyúttal vállalhatatlanná is teszi azt.

5. A latin sírfeliratok vonatkozásában az irodalmi sírfeliratok (Martialis epigrammái) mutatnak sajátos viszonyulást az öngyilkosságot illetően. Feltűnő, hogy míg Martialis a „történelmi” öngyilkosságokat hagyományos római szemszögből mutatja be (az öngyilkosság heroikus tett), addig a kortársak öngyilkosságát mondhatni „deheroizálja”. Ez utóbbiakat Martialis nevetséges, szánalmas esetekként ábrázolja.
6. Az ószövetségi öngyilkossági beszámolókból, annak ellenére, hogy az elbeszélők a legtöbb esetben kommentárt fűznek egy-egy öngyilkos esethez, és hőseik tragikus végében az isteni büntetést vagy igazságszolgáltatást látják működésbe lépni, azaz a legtöbb öngyilkos-elbeszélésnek erkölcsi tanulsága van, *magukból* a történetekből nem olvasható ki, hogy Ószövetség egyértelműen és világosan elítélné az öngyilkosságot.
7. A hellenisztikus kor zsidó irodalmában az öngyilkosságok elsődleges oka vallási természetű (devotio, fides). Ezért aztán a szerzők minden egyes esetben a legnagyobb elismerés hangján számolnak be az öngyilkos esetekről.
8. Josephus műveiben (*Zsidó háború*, *Zsidók története*) különösen is szembeötlő, hogy míg a zsidó történelem öngyilkos hősei csodálatra méltók, addig a zsidó háború öngyilkosai lázadók, örültek, és Isten elleni bünt követnek el tettükkel. Ez az ambivalencia azzal magyarázható, hogy Josephus zsidóként (egykori szabadsághősként), a Flaviusok klienseként egyszerűen nem védhette a zsidó ügyet, így a Róma ellen harcolókat sem ábrázolhatta hőökként. Nem zárható ki, hogy Josephus valójában akkor vall színt az öngyilkosság kérdésében, amikor a zsidó történelem öngyilkos hőseiről beszél.
9. A rabbinikus hagyomány az öngyilkosság kérdésével egyrészt szisztematikusan, illetve kazuisztikus rendelkezésekben, másrészt pedig anekdotikus történetekben foglalkozik. A törvényi rendelkezésekből nyilvánvaló, hogy a rabbinikus hagyomány elítéli az öngyilkosságot. Más kép tárul elénk azonban az anekdotikus történetekben. Az

anekdotikus történetek nem arra koncentrálnak, hogy mikor *lehetséges, megengedett*, hogy valaki elvegye a saját életét, hanem arra, hogy mikor *kell*. Amikor a zsidó embert házasságtörésre, gyilkosságra, bálványimádásra, a Tóra iránti hűtlenségre kényszerítik, elvárható tőle, hogy az élet helyett a halált válassza. Az anekdotikus történetek az eljövendő életre koncentrálnak, ami olyan nagy érték, hogy annak érdekében dicséretes, ha az ember önként távozik a földi életéről.

10. Júdás öngyilkosságának elbeszélésében, noha nem érezni semmiféle negatív értékítéletet az evangélista részéről Júdás önakasztásával kapcsolatban, az mindenképpen nyilvánvaló, hogy Júdás alakjában Máté a bukott tanítvány szomorú és elkerülhetetlen sorsát szándékozott bemutatni.
11. A Fil 1,21–24 kapcsán megfogalmazott droge-i tézis, miszerint az apostol itt megfontolná az öngyilkosságot legitim opcióként önmagára, és esetleg a keresztény hittestvéreire nézve is, nem tartható. Pál gondolatait a görög-római (és főleg a zsidó, vö. még Jób 3, 11–26) *taedium vitae* kontextusába érdemes helyezni, és nem (miként Droge) az első századi római öngyilkos-kultusz felől értelmezni.
12. Az apostoli-és egyházatyák korának irodalmából, illetve a mártír-aktákból az a kép rajzolódik ki, hogy a mártírium minden esetben önkéntes, akkor is, ha hatósági kényszer eredménye, mivel a mártír, hitehagyás árán, dönthetne az életben maradás mellett. A mártír-akták, Órigenész és Tertullianus a csodálat hangján beszélnek azokról a vértanúkról is, akik voltaképpen kiprovokálták a mártíriumot, és mindenféle kényszer nélkül, önként siettek a vértanúság elébe. Ennek ellenére, Polikárptól kezdve, több teológus is igyekszik különbséget tenni a valódi és hamis mártírium, illetve a mártírium és öngyilkosság között (Alexandriai Kelemen, Ágoston). Ágoston az első keresztény teológus (és az első olyan gondolkodó), aki minden kikaput bezár, és kijelenti, hogy az önkéntes halál minden esetben bűnnek számít. Mártíriumra csupán a múltban volt szükség.

13. Az öngyilkosság módját (*modus moriendi*) illetően nincs olyan mód, mely tipikusan egyik vagy másik kultúrára lenne jellemző, illetve amelyet egyik vagy másik kultúra éppen a mód miatt általánosan megbélyegezne.
14. Az öngyilkosság okait illetően vannak különbségek a görög-római, illetve a zsidó, valamint az ókori keresztény világ között. A hosszúra nyúlt testi betegség vagy a szellemi leépülés öngyilkossági okként nincs reprezentálva a zsidó, illetve a keresztény szövegekben. Mind a zsidóság, mind pedig a kereszténység különbözött a görög-római világtól abban, hogy az önkéntes halál legitim okaként nem ismerte el a visszafordíthatatlan testi betegséget vagy a szellemi leépülést. Nincs olyan szöveg, mely pozitív színben tüntetné fel ezt a görög-római világban széltében-hosszában legitimként elfogadott öngyilkosságot. Voltaképpen *disputa* sincs róla. Továbbá, a görög-római és a keresztény beszámolók összevetéséből az is kiderül, hogy az utóbbiakban nem találunk olyan példákat, ahol az önkéntes halál oka a *honor*, és ezzel összefüggésben az arcvesztés vagy a bosszú lenne. A szövegek összevetéséből igen jó látszik, hogy hol vannak az átfedések a görög-római világ és a zsidóság, valamint a kereszténység között, illetve, hogy a második templom zsidósága és a kereszténység (legalábbis Ágostonig) az önkéntes halál megítélésének kérdésében hol illeszkedik a görög-római kontextusba, és mely vonatkozásokban lóg ki belőle.
15. Az Ószövetség a görög vagy latin irodalomhoz képest meglehetősen kevés, mindössze hat öngyilkossági esetről számol be. Több kutató is a számokban véli felfedezni a Héber Biblia sajátos, a görög-római világtól eltérő viszonyulását az öngyilkosság kérdéséhez. Az ószövetségi (egyáltalán: a bibliai) öngyilkossági elbeszélések azonban, akár a tartalmukra, akár a számukra fókuszálunk, nemigen alkalmasak arra, hogy azokból az öngyilkosság elítélésére vagy elfogadására következtessünk. Ha arra vagyunk kíváncsiak, hogy mit gondol az Ószövetség, egyáltalán a teljes Szentírás az öngyilkosságról nem az esetek számából vagy magukból az öngyilkos-történetekből érdemes kiindulnunk (melyek amúgy sem vihetők át egy az egyben a mai helyzetre), hanem a Biblia alapvető üzenetére (kérdügmájára) kell figyelnünk.

16. Mind a görög-római, mind a rabbinikus, mind pedig a patrisztikus irodalom nagyrésze egyetért abban, hogy létezhet legitim öngyilkosság, azaz létezik az önkéntes halálnak egy olyan fajtája, mely áldozatnak, exemplumnak tekinthető, mivel vannak olyan helyzetek, melyek megkövetelhetik azt az embertől. Az öngyilkosság/önkéntes halál olykor lehet nemes, lehet exemplum, áldozat, ám az antik görög-római bölcsélet legjobb hagyományai szerint az egoisztikus okokból (szerelmi bánat, depresszió, betegség, életterhektől, fájdalomtól való menekülés) történő öngyilkosság egyértelműen gyávaságnak számít.

**Representations of Suicide and *taedium vitae*
in the Mediterranean World, in the New Testament
and in the Early Christianity**

THE SUBJECT OF THE RESEARCH

My research is not intended to discuss the issue of suicide from a pastoral perspective. Nor it is sociological, philosophical, or classical philological in nature. However it was the study of Greek and Latin epitaphs that provided the impetus for the research. Over the years, I have encountered several Greek and Latin epitaphs in which the issue of suicide is represented in different ways. I became interested in the background and context of these „suicidal epitaphs”, namely the Mediterranean world (and specifically Greek and Roman culture). Then I began to wonder whether there were any overlaps between the Old Testament and the Greek world in terms of representations of suicide, as well as how Hellenistic and later Jewish literature, the New Testament, and early Christian texts fit (if at all) into the Greek (–Roman) world. Is it possible to identify a distinctive biblical, Jewish, or Christian attitude toward suicide? This is the

focus of the present research. I examine representations of suicide in Greek, Roman, and Jewish literary sources, in the New Testament, and in the literature of the apostolic and patristic periods.

THE METHOD OF THE RESEARCH

Based on Émile Durkheim's definition (according to which *the term suicide is applied to all cases of death resulting directly or indirectly from a positive or negative act of the victim himself, which he knows will produce this result*), respectively on ancient sources, we will examine not only the ordinary suicide, but also the issue of sacrifice and martyrdom. In addition, we will include in our research the issue of *taedium vitae*, which will be a particularly relevant in relation to the New Testament and Early Christian literature.

We will examine Greek, Latin, Old Testament, non-canonical Jewish, New Testament, and Early Christian texts dealing with suicide in order to see how they represent suicide. First, we will present the attitudes of the Greeks and then of the Romans towards suicide, by genres, i.e., we will ask how suicide was represented in myths, dramas, philosophy, rhetorical literature, historical works, belletristic literature (novels, dialogues, poetry), and funerary inscriptions. We will overlook Jewish views on suicide separately in the Old Testament, Hellenistic Jewish literature, Roman Jewish literature, and rabbinic literature. Finally, we will observe the texts of the New Testament, namely the suicide of Judas, the problem of *taedium vitae* in connection with Paul, but we will also address the specific case of the Philippian jailer and briefly examine the question of voluntary death and Jesus. This chapter will also include a brief overview of Early Christian literature. We will focus on the letters of Ignatius, the acts of the martyrs, and the writings of Clement of Alexandria, Origen, Tertullian, and Augustine. We will conclude our research with an evaluation in which we will attempt to identify where there are overlaps between the Greco-Roman world and Judaism, as well as between Judaism and Christianity, and where second temple Judaism and Christianity fit into the Greco-Roman context in terms of the representation of suicide/voluntary death and in what ways they deviate from it.

SUMMARY OF THE RESULTS OF OUR RESEARCH

We summarize the results of our research in six points.

1. *Suicide in the ancient Greek world.* In the first chapter of our dissertation, we sought to answer the question of how suicide is represented in myths, dramas, philosophy, rhetorical literature, historical works, biographies, ancient Greek fiction (novels, dialogues), and artifacts. The most striking feature of the **mythological material** is the gender-specific character of suicides. In myths, we do not perceive any attitude, either positive or negative, towards suicide. Different **ancient Greek philosophical schools** offered varying degrees of legitimacy for suicide. These schools agreed only that there could be legitimate reasons for suicide, but differed in their views on what reasons were acceptable. At the same time, it can be observed that the texts of individual philosophers on suicide are not entirely consistent on this issue. In **rhetorical works**, there is a noticeable shift as we move from the classical period to the imperial period, namely that suicide is viewed with increasing criticism. Some biographies and geographical works reveal that there is some connection between the method of suicide and the self-murderer's previous deeds. The suicide scenes in **novels** show how naturally the characters plan or attempt suicide when they find themselves in desperate situations. Suicide scenes in novels testify to the fact that in the 1st–3rd centuries, the most common causes of suicide were hopelessness, despair, and lovesickness, and that the ordinary people considered these to be the „most natural” motives for suicide. **The visual depictions of suicide**, similar to those in novels, indicate that in the 2nd and 3rd centuries, the most common and at the same time most accepted (sometimes even admired) motive for suicide was related to love.

The material examined clearly shows that, at least among intellectuals, a kind of elementary aversion to suicide can be detected from the 2nd century AD onwards. It is increasingly associated with self-hatred and misanthropy, the depravity of human nature, and madness.

2. *Ancient Greek funerary epitaphs.* Very few „real” epitaphs mention suicide. Suicide is a rather taboo subject in ancient Greek epitaphs. It is also striking that the epitaphs hardly ever mention the manner of suicide. Literary epitaphs, in contrast to „real” ones, almost always mention the

reason for and method of suicide. It can be observed that in literary epigrams there is a significant connection between the reasons for and methods of suicide.

3. *Suicide among the Romans*. With regard to **philosophical works**, we examined the works of three Roman authors (Cicero, Lucretius, Seneca). The authors place suicide in the context of human freedom. In fact, they do not place suicide itself on a pedestal (by calling it a refuge, a consolation, a way out, etc.), but rather connect it to freedom. In **comedies**, we see examples of using humor to combat suicide. By making suicide seem ridiculous, the author makes it unacceptable. A large proportion of the suicides described in the works of **Roman historians** are so-called forced or political suicides. The author clearly presents such cases as a kind of martyrdom, an „act of opposition,” even though such suicides were not committed from free will. Those who suffered in terrible pains, philosophizing even in their last moments, or those who remained cold-blooded and preserved their integrity in the face of death, were regarded as examples of steadfastness and courage (*exemplum*).

We must note that Latin literary sources deal with the issue of suicide much more intensively than Greek literature, and that we do not perceive (as in the case of the Greeks) an increasingly negative view of suicide.

4. *Latin funerary epitaphs*. The frequency of the *taedium vitae* motif might lead us to conclude that Latin epitaphs contain many references to suicide. However, this is not the case. Few epitaphs mention suicide. With regard to Latin literary epitaphs, we examined several epigrams by Martial in which the author addresses the theme of suicide. We noticed that while Martial presents „historical” suicides from a traditional Roman perspective (as heroic), he „deheroizes” the suicides of his contemporaries. Martial depicts the latter as ridiculous cases.

5. *Suicide in Judaism*. In the six **Old Testament** accounts of suicide, we saw that the narrators in most cases comment on each case of suicide and see divine punishment or justice at work in the tragic end of their heroes. Actually most suicide narratives have a moral lesson. However one cannot infer from the stories themselves that the Old Testament clearly and unequivocally condemns suicide. In **Hellenistic Jewish literature**, similar to the Old Testament cases, suicides occur under coercion, but the primary goal is not to avoid shame or disgrace, but to remain faithful to the law and to Jewish identity. The primary reason for suicide is religious (*devotio*,

fides). In **Josephus' works** (The Jewish War, Jewish Antiquities), it is striking that while the suicidal heroes of Jewish history are admirable, the suicides of the Jewish War, who committed suicide for similar reasons and under similar circumstances as their Old Testament or intertestamental „models”, are rebels and lunatics. It may well be that Josephus is actually revealing his real feelings about suicide when he writes about the suicidal heroes of Jewish history. **Rabbinic literature** deals with the issue of suicide both systematically, and in anecdotal stories. It is clear from the legal prescriptions that rabbinic tradition condemns suicide. The anecdotal stories do not focus on when it is possible or permissible for someone to take his or her own life, but rather on when it is *necessary*. When a Jewish person is forced into adultery, murder, idolatry, or disloyalty to the Torah, they are expected to choose death over life.

6. *Suicide in the New Testament and in the Early Christianity*. First, we examined the account of **Judas' suicide**, in which we do not perceive any negative judgment on the part of the evangelist regarding Judas' hanging. However it is clear that in the figure of Judas, Matthew intended to present the sad and inevitable fate of the fallen disciple. We dealt at length with the question of ***taedium vitae* in relation to Paul**, and we reconsider Droge's thesis formulated on Phil 1:21–24, according to which the apostle considered suicide a legitimate option for himself. We placed Paul's thoughts in the context of the Greco-Roman (and especially Jewish, cf. Job 3:11–26) *taedium vitae*-motif and argued that it is unfortunate to interpret Phil 1:21–24 in terms of the first-century Roman cult of suicide. **The writings of Apostolic Fathers, the patristic literature, as well as the Acts of Martyrs** present martyrdom as always voluntary, even when it is the result of coercion, since the martyr could choose to remain alive by renouncing his faith. The Acts of Martyrs, Origen, and Tertullian speak with admiration of those martyrs who actually provoked martyrdom and, without any coercion, voluntarily rushed to death. Nevertheless, starting with Polycarp, several theologians have sought to distinguish between martyrdom and suicide (Clement of Alexandria, Augustine). Augustine was the first Christian theologian (and the first thinker) to close all loopholes and declare that voluntary death is a sin. In his view martyrdom was only necessary in the past.

THESES

1. In the ancient Greek world, there was no uniform view on the issue of suicide. However, within various genres (mythology, philosophical works, drama, etc.), a some kind of pattern can be detected. At the same time, among intellectuals, starting in the 2nd century AD, a certain antipathy towards suicide can be discerned. It is increasingly associated with self-hatred and misanthropy, the depravity of human nature, and madness (Plutarch, Dion Chrysostom, Pausanias).
2. Suicide is a rather taboo subject in „real” Greek funerary epitaphs. The relatives of those who committed suicide did not want to commemorate them on their gravestones. The epitaphs presented here are rare exceptions. This silence speaks louder than the epitaphs presented here reveal about the attitude towards suicide.
3. The most striking feature of Greek literary epitaphs is the correlation between the causes and methods of suicide. Men almost without exception kill themselves with a sword, while women usually hang themselves. Women usually commit suicide because of grief, while men mostly do so out of *virtus* or philosophical considerations. If the reasons in the case of men are „un-masculine” (avarice, fear of disgrace), the method of suicide is also „un-masculine” (hanging). Epigram writers discuss such cases with dark humor and sarcasm.
4. Latin literary sources on the one hand, deal with the issue of suicide much more intensively than Greek literature, and on the other hand, we do not see (as in the case of the Greeks) that suicide is judged more and more negatively as time goes on. Roman philosophers place suicide in the context of human freedom. Roman historians present so-called forced or political suicide/voluntary death (*mors voluntaria*) as a kind of martyrdom, an „act of opposition.” However, we encounter a very peculiar representation in comedies, where the author uses humor to combat suicide. By making suicide ridiculous, he also makes it unacceptable.
5. The Latin literary epitaphs (Martial's epigrams) show a peculiar attitude towards suicide. It is striking that while Martial presents „historical” suicides from a traditional Roman perspective

(suicide as a heroic act), he „deheroizes” the suicides of his contemporaries. Martial depicts the latter as ridiculous, pitiful cases.

6. In the Old Testament accounts of suicide, despite the fact that most suicide narratives have a moral point, it cannot be inferred from the stories themselves that the Old Testament clearly and unequivocally condemns suicide.

7. In Hellenistic Jewish literature, the primary reason for suicide is religious (*devotio*, *fides*). Therefore, in each case, the authors report on the suicides in the most respectful terms.

8. In Josephus' works (*The Jewish War*, *Jewish Antiquities*), it is striking that while the suicidal heroes of Jewish history are admirable, the suicides of the Jewish War, who committed suicide for similar reasons and under similar circumstances as their Old Testament or intertestamental „models”, are rebels and lunatics. It may well be that Josephus is actually revealing his real feelings about suicide when he writes about the suicidal heroes of Jewish history.

9. Rabbinic literature deals with the issue of suicide both systematically, and in anecdotal stories. It is clear from the legal prescriptions that rabbinic tradition condemns suicide. The anecdotal stories do not focus on when it is possible or permissible for someone to take his or her own life, but rather on when it is *necessary*. When a Jewish person is forced into adultery, murder, idolatry, or disloyalty to the Torah, they are expected to choose death over life.

10. In the account of Judas' suicide we do not perceive any negative judgment on the part of the evangelist regarding Judas' hanging. However it is clear that in the figure of Judas, Matthew intended to present the sad and inevitable fate of the fallen disciple.

11. Droge's thesis formulated on Phil 1:21–24, according to which the apostle would consider suicide a legitimate option for himself, is untenable. Paul's thoughts should be placed in the context of the Greco-Roman (and especially Jewish, cf. Job 3:11–26) *taedium vitae*-motif, and not (as Droge does) interpreted in terms of the first-century Roman cult of suicide.

12. The writings of Apostolic Fathers, the patristic literature, as well as the Acts of Martyrs present martyrdom as always voluntary, even when it is the result of coercion, since the martyr

could choose to remain alive by renouncing his faith. The Acts of Martyrs, Origen, and Tertullian speak with admiration of those martyrs who actually provoked martyrdom and, without any coercion, voluntarily rushed to death. Nevertheless, starting with Polycarp, several theologians have sought to distinguish between martyrdom and suicide (Clement of Alexandria, Augustine). Augustine was the first Christian theologian (and the first thinker) to close all loopholes and declare that voluntary death is a sin. In his view martyrdom was only necessary in the past.

13. There is no method of suicide (*modus moriendi*) that is typical of one culture or another, or that is generally stigmatized by one culture or another precisely because of the method used.

14. There are differences between the Greco-Roman, Jewish, and ancient Christian views on the motivation for suicide (*casus moriendi*). Prolonged physical illness or mental decline are not represented as motivations for suicide in Jewish or Christian texts. Both Judaism and Christianity differed from the Greco-Roman world in that they did not recognize irreversible physical illness or mental decline as legitimate reasons for voluntary death. Furthermore, a comparison of Greek-Roman and Christian accounts reveals that in the latter there are no examples of voluntary death motivated by honor, loss of face or revenge. A comparison of the texts clearly shows where there are overlaps between the Greco-Roman world and Judaism as well as between Judaism and Christianity, and where Judaism of the Second Temple and Christianity (at least until Augustine) fit into the Greco-Roman context in terms of the representations of voluntary death, and in what respects they deviate from it.

15. Compared to Greek or Latin literature, the Old Testament reports relatively few cases of suicide. Several scholars see the numbers of cases as reflecting the Hebrew Bible's unique attitude toward suicide. However, whether we focus on their content or their number, the Old Testament (or biblical) accounts of suicide are not really suitable for drawing conclusions about the condemnation or acceptance of suicide. If we want to know what the Old Testament (or the entire Scripture), think about suicide, we should not rely on the number of cases or on stories of suicide themselves, but rather pay attention to the fundamental message (*kerygma*) of the Bible.

16. Most Greek-Roman, rabbinic, and patristic texts agree that there is a type of voluntary death that can be considered a sacrifice or *exemplum*. Suicide/voluntary death can sometimes be noble,

or sacrificial, but according to the best traditions of ancient Greek-Roman philosophy, suicide for selfish reasons (lovesickness, depression, illness, escape from pain) is clearly considered cowardice.